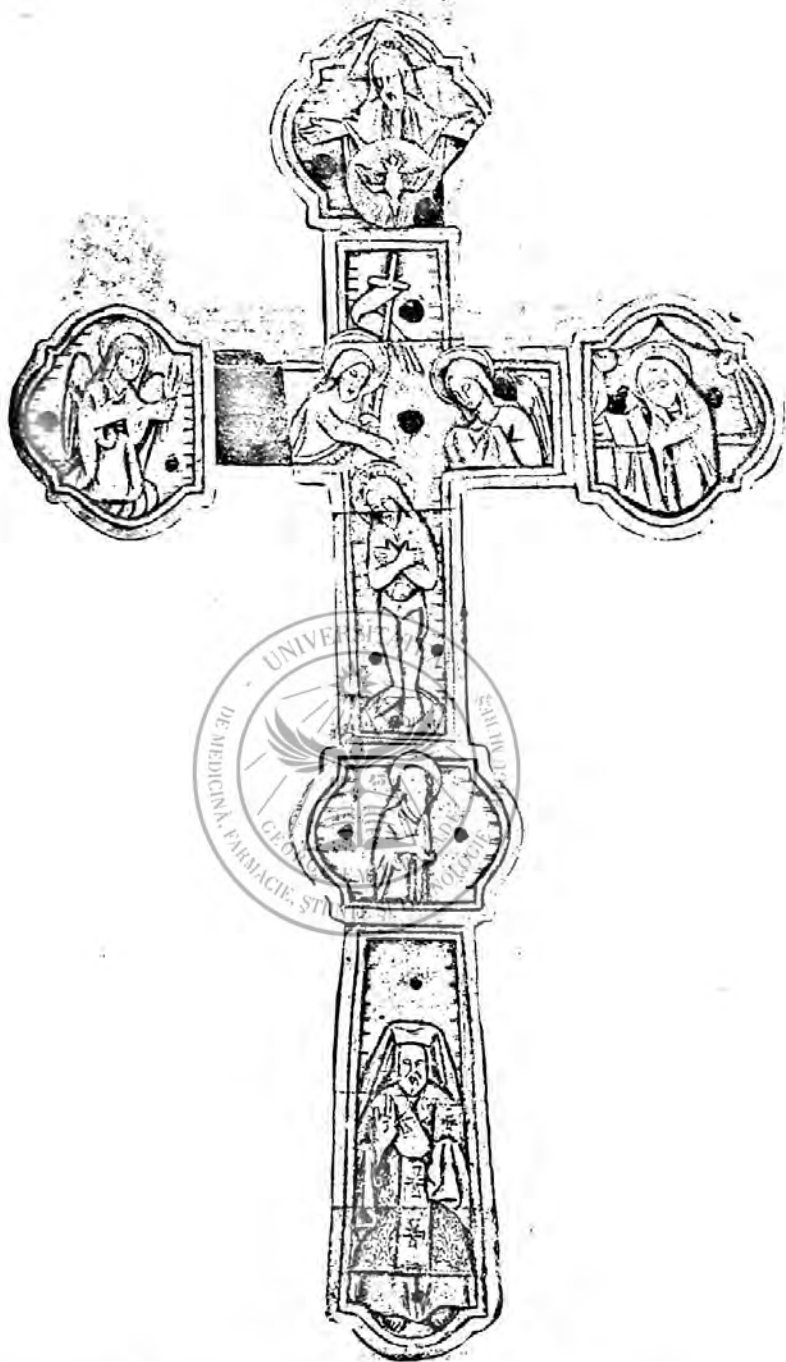
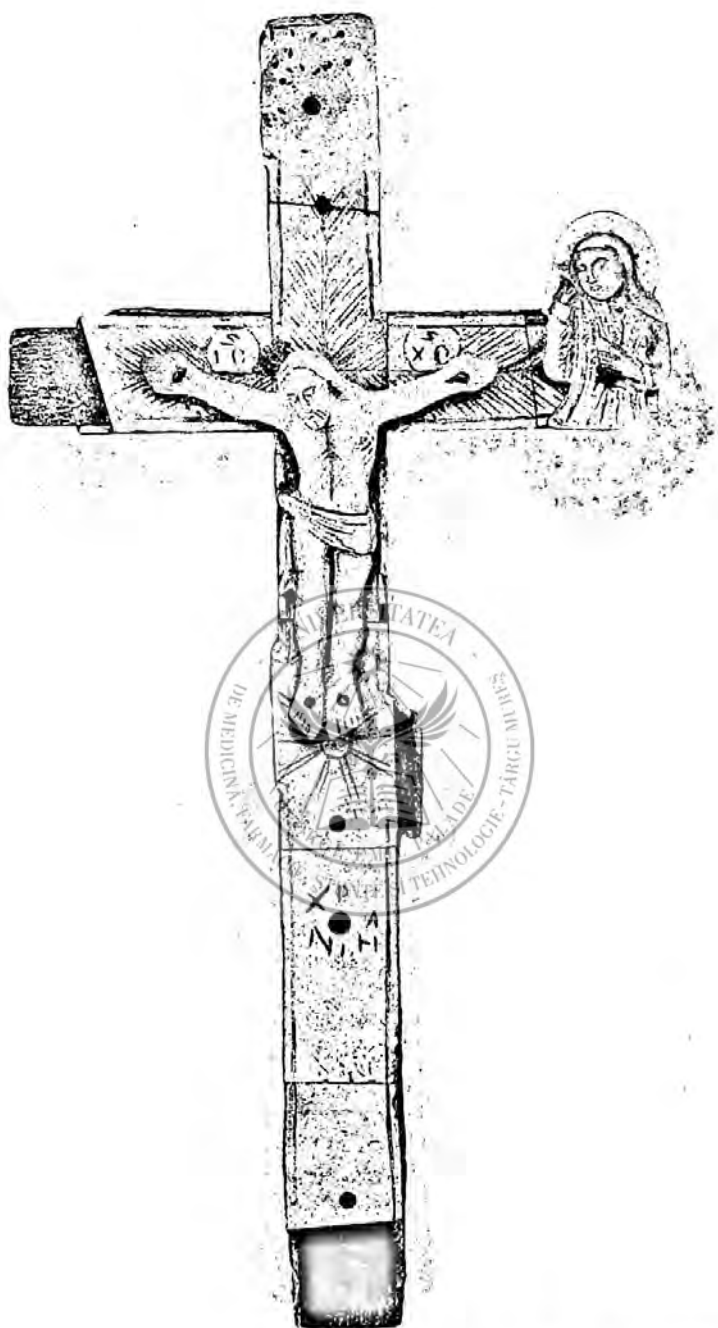

CRUCE DE SİDEF MĂRİMEA ^{32/19}
REPREZENTÎND: BOTEZUL
DOMNULUI, CEI PATRU EVAN-
GHELIȘTI ȘI PE SF. ECATERINA.

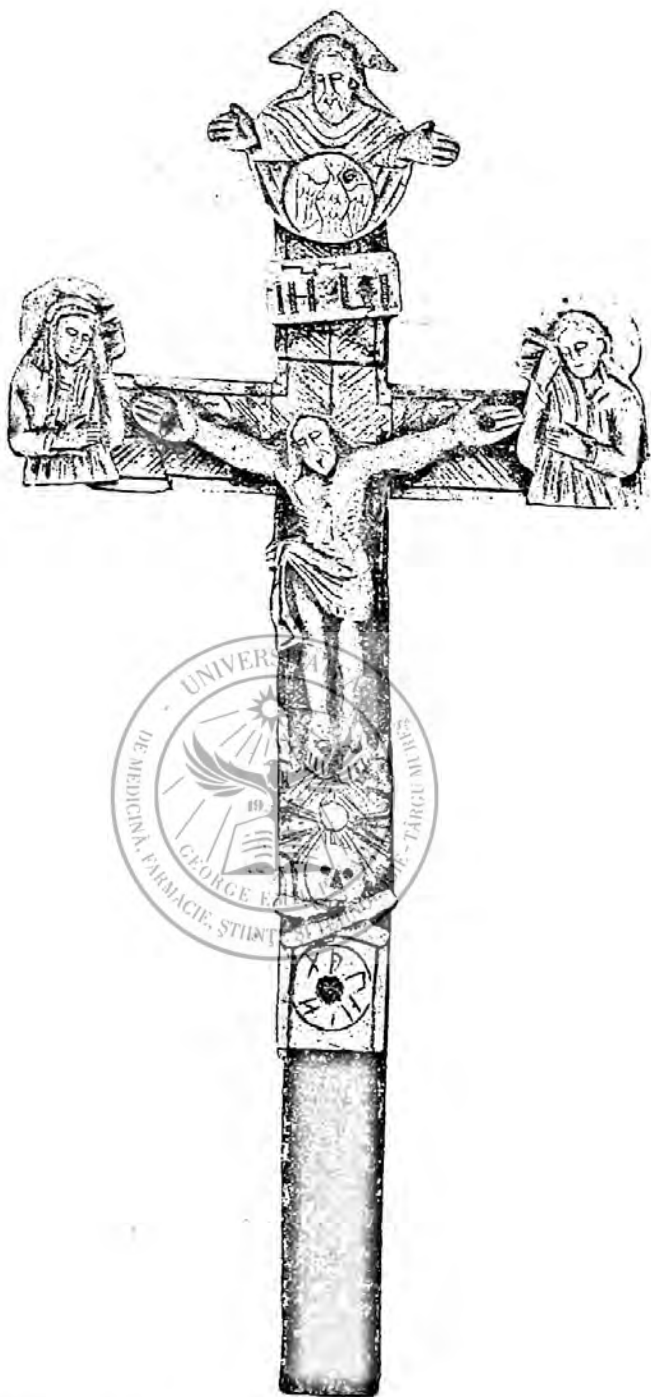

CRUCE DE SİDEF MĂRİMEA 22/13
REPREZENTÎND: BOTEZUL
DOMNULUI, BUNA-VESTIRE,
SF. PETRU ȘI UN VLĂDICĂ.

CRUCE DE SIEF MĂRIMEA 23/11
REPREZENTÂND: RĂSTIGNIREA

EXISTENȚĂ ÎN ANUL 1810/1800
A ÎNĂLȚĂRII ÎN 1875/1872

CRUCE DE SİDEF MĂRİMEA 30/23
REPREZENTİND : RĂSTİGNİREA

Patru Cruci

Contribuțiuni la studiul reliefurilor bizantine.

Mai rar se întâmplă ca artiștii bizantini să reprezinte în sculptură imagini cari să se apropie, în ceea ce privește tehnica, de aceia ce se numește un „haut-relief“, adică un relief care să fi depășit planul obicinuit de proeminare a figurilor ce, în baso-reliefurile cunoscute, e ușor ridicat deasupra fondului pe care se sapă sau se gravează. Aceasta pentru că Biserica ortodoxă s'a ținut totdeauna la distanță de figurile sculptate, (rond-basse) spre deosebire de cea catolică care aproape că nu are imagini zugrăvite ci numai sculpturi, și asta mai rar.

Totuși, la început, sculptura imaginilor a fost în mare cinste la Părinții Bisericii cari nici nu s'au gândit în Concilii să le interzică. Mai târziu însă, pe vremea lui Leon Isauricul, atunci când se deslănțuise furtuna iconoclastă, un înalt prelat, patriarhul Ghermano, a găsit că singură pictura e mai slintă. Și așa s'a putut ca odată cu dispariția celor din urmă iconoclaști, să se folosească numai imaginile zugrăvite. În biserica catolică un episcop a declarat odată cardinalului din Horena „că tradițiunea interzicea adorațiunea imaginilor sculptate“ și de atunci, în afară de crucifixul în complet relief, biserica catolică nu mai reprezintă figura sculptată, în afară bine-nțeleș de arta profană. Toate aceste considerațiuni mă fac să mă opresc cu oarecare surprindere în fața a două cruci din cele patru pe care le descriu, și a căror descoperire nu cred că ar fi lăsat rece pe ori și care iconolog, necum pe cel ce scrie aceste rânduri, atit de doritor de a deștepta interesul tuturor pentru iconologia românească.

Am dinainte aceste patru cruci, dintre cari două posedă astfel de reliefuri, aproape în rondo-basse, fapt ce înlesnește oarecum datarea lor. Reliefurile sînt făcute din bucăți de sidef adaptate prin ajutorul unei substanțe cleioase, lucru ce se ghicește atunci cînd apare lemnul gol, acolo unde a căzut vre-o bucată de sidef. Convins de însemnătatea nu atit arheologică cit iconologică a acestor patru cruci pe cari le prețuiesc îndestul pentru tehnica lor uneori naivă, alteori savantă, — îmi îndeplinesc

o plăcută sarcină să fac o descriere a lor, care nu poate fi lipsită de interes, întru cât cazul se prezintă pentru prima oară, neavând în muzeele noastre nici un specimen din aceste reliefuri.

Încep cu cea mai mare dintre cruci. Pe prima față—să știe că toate aceste cruci au reliefuri pe amindouă fețele—avem ca imagini: în centru, Botezul Domnului, strejuit de figurile celor patru evangheliști în cele patru extremități ale imaginii Botezului; iar jos, într'un frumos costum bizantin, deși naiv redat, s-ta Ecaterina. Scena Botezului din centru e bine împărțită pentru locul unde e situată: intersecția brațelor crucii; în centru, dealungul brațului perpendicular al crucii, figura Mintuitorului într'o atitudine umilă, cu genunchii lipiți și puțin aduși înăuntru, cece exprimă un sentiment de jenă, ca pentru goliciunea trupului; brațele împreunate pe piept, ca și capul, de un desen puțin îngrijit și care s'a cam șters, completează o figură ce din cauza uzajului reprezintă aproape o siluetă. Aureola Mintuitorului e numai gravată, cece denotă că artistul a scăpat din vedere să o scoată în relief ca și la celelalte cruci. Imediat deasupra, și aproape de aureolă, un porumbel, sfântul Duh, coboară harul său reprezentat printr'un mănunchiu de răze—cum nu odată se'ntimplă să vedem în icoanele bizantine—peste alesul lui Dumnezeu. În dreapta, un inger întinde un giulgiu, în stînga o figură de ascet, probabil sf. Ioan, întinde o mină extraordinar de disproporționată—pe capul lui Crist, ca pentru binecuvîntare. Repet încă odată: întreaga scenă ca și toate figurile de pe această față a crucii sînt foarte naiv redat. Primul evanghelist din cei patru e la capătul de sus al crucii; el reprezintă pe Matei cu o carte în mina stîngă; simbolul, un inger—lipsește de oarece decorul de pe chenarul crucii a căzut în această parte; în dreapta se vede evanghelistul Luca, al cărui simbol e boul, care e arătat în mod destul de naiv, ca îndreptîndu-și botul spre figura evanghelistului. E aceasta o curioasă intenție a sculptorului athonit. În fine, în josul scenei Botezului este evanghelistul Marcu, alături cu leul, simbolul acestui sfînt. Figura leului, atît cît apare, aduce mult cu aceea a sfînxului egiptean sau grec; să fie o reminiscență din arta păgînă, sau numai o întimplare cauzată de naivitatea desenului? Și ca o completare a compozițiunilor, destul de bine distribuite pe suprafața crucii, în jos, cătră sfîrșitul brațului perpendicular, sculptorul a reprezentat o sfîntă, probabil s-ta Ecaterina, în costum de împărăteasă bizantină, cu cunună și haină lungă străbătută de umăr; gulerul hainei larg, resfrînt pînă peste umeri, e acelaș din costumul împărăteselor bizantine. În mină, sfînta ține o ramură indicată foarte rudimentar. Lipsește însă atributul acestei sfînte, instrumentul de tortură de care a pierit; se poate să fi lipsit spațiul pentru aceasta.

Pe cealaltă față a crucii, ca și cum intențiunea artistului a fost de a continua poemul vieții Mintuitorului, e reprezentat, urmînd aceluiași dispozițiuni de compunere, în centru: Răstîgnirea, unde nu se vede decît locul unde să fi fost așezată figura Min-

tuitorului, care din nenorocire a căzut, pierzându-se; totuși se zărește forma crucii, indicată prin liniuțe sgrizate cu burinul și, către capătul de jos al crucii, chiar un cap de mort, nu însă în relief. În dreapta și în stînga Răstignirii, Maria din Magdala și Maica Domnului, cu vâlul ținut în dreptul ochilor, au aerul căplîng. Mai jos, doi apostoli cu figuri indurerate, iar sus de tot, Dumnezeu Tatăl, cu capul profilat pe fondul simbolicului triumghi, veghează la toată această scenă dureroasă trimițînd prin sfîntul Duh—porumbelul—raze de mîngiere înspre sacrificatul său Fiu. După cum se vede, compozitorul a fost foarte abil în alegerea subiectelor și coordonarea lor. Pe față Botezul, pe dosul crucii Răstignirea, cele două momente însemnate ale vieții celui mai mare Martir; în jurul Botezului evangheliștii, cei cari propăvăduiau cuvîntul celui ce se boteza în apele Iordanului, iar dincolo, în jurul Răstignirii, cele două Marii, ființele cele mai aproape sufletește de Omul care murea de dragul celei mai mari idei, ideea creștină. Nici că se putea o alegere a subiectelor, citi și o distribuire alta a lor, pentru o cruce cu o suprafață atît de puțîn prielnică compozițiilor. Vom vedea și în celelalte cruce cu sculptorul ortodox se folosește de știința compoziției pentru a reda un tot armonios, într'o suprafață cu dimensiuni hotărîte chiar prin natura obiectului.

A doua cruce, cea mai completă și mai bine păstrată, este de o factură superioară celei dintâi; aceasta are pe amîndouă fețele figuri și compozițiuni rînduite cu o știință deosebită, cum și de o execuție minuțioasă, delicată ceace dă crucii o înfățișare de giuvaer.

Pe prima față compozițiunile sînt distribuite astfel: în centru Botezul, în dreapta și stînga: sf. Feocioară Ingenunchiată, dinaintea unui scaun de rugăciune, și Ingerul cu ramura de crin, ceace constituie laolaltă scena Bunei Vestiri; sus, Dumnezeu Tatăl cu sf. Duh și jos în două compartimente suprapuse, în primul sf. Petre cel cu sabia *) și dedesupt un vlădică în costum arhieresc, cu camilască. Scena centrală, mai completă și mai îngrijită decît la prima cruce, reprezintă Botezul: Crist în Iordan înconjurat de sf. Ioan Botezătorul, o figură bine desinată și expresivă, și de un inger care întinde un giulgiu ca și la prima cruce. Scena are și unele detalii studiate, cit se poate studia pe sîdef. Așa, sf. Ioan poartă în mina stîngă o cruce de care e animat un prapur, ingerul are aripi cu penele studiate oarecum. „Buna vestire“, scena care se desfășoară în dreapta și în stînga

*) Desigur că artistul a făcut aluzie la scena din grădina Ghetsi-manî, aceea care e reprezentată pe partea opusă, exact în dreptul imagini sf. tului Petru. Sf. Petru e unul dintre cei patru apostoli iubiți ai lui Cristos, cu cari El a petrecut noaptea în grădina Maslinilor. Se știe că atunci cînd soldații au pus mîna pe Cristos, Petru a scos sabia ca să apere pe Mintuitorul. Altfel, iconografia reprezintă pe sf. Petru cu cheile, făcînd aluzie la cuvintele spuse de Mintuitorul sf. lui Petru „...Iar ție, îți voi da cheea împărăției cerurilor, pentruca ceace legi tu pe pămînt să fie legat și în ceruri, iar ceace tu deslegi pe pămînt, să fie dezlegat și în ceruri“.

Botezului, este deasemeni o scenă bine studiată, cu figurile bine proporționate: Maica Domnului, de o execuție fină, e în-genunchiată în fața unui scaun de rugăciune, pe care e o carte deschisă; fondul e înprejmuit de o draperie care e un lux de detaliu pentru o scenă ce se desfășoară într'un spațiu atît de mic, și pentru greutatea tehnicii sîdefului. Ingerul care e așezat tocmai la capătul opus al brațului orizontal al crucii e bine proporționat și studiat, el poartă aripi îngrijit studiate și vine pe nori ridicați în rotocoale. Dedesuptul scenei Botezului e sf. Petre. Bine proporționat, sîntul are aerul că e în căutarea cuiva, poate e gata să apere pe iubitul său „Invățător“, pentru care „a scos sabia“ odată, atunci cînd în Ghetsimani oamenii lui Pilat puseseră mina pe dinsul. Sîntul e de profil, ceea ce e puțin obișnuit în iconologie, unde mai toate figurile sînt prezintate de față, tocmai pentru a putea reda în întregime expresiunea,—o preocupare de căpitenie a artiștilor athoniți. Într'un cuvînt, interesanta prezintare a sîntului Petre cel cu sabia, face o notă deosebită în această cruce, prin aceea că elipsită de rigiditatea mișcărilor particulare sîntîlor bizantini. În josul sîntului Petre e un Vlădică în costum de arhereu, ținînd în mîna stîngă o carte, iar cu dreapta binecuvîntează. Bisericoasa figură e desigur a vreunui mitropolit al vremurilor de atunci, cea ce e dovedit prin portul camilafcei la potcap, fără de care personajul putea trece drept sîntul Nicolae. Vestmîntul acestui înalt Părinte e bogat decorat cu desemnuri de ramuri, așa cum e la orice vestmînt bizantin, cum se vede și la vestmîntele ctitorilor dela Curtea-de-Argeș. Peste frumoasa odajdie, prelatul are un patrafir brăzdat de patru cruci. Figura în întregime e îngrijit studiată și are chiar oarecare caracter. Sus de tot, în capul crucii, e Dumnezeu Tatăl, cu capul profilat pe un triumphiu, iar mai jos, un cerc de raze pornite din jurul sîntului Duh, simbolizat ca 'ntotdeauna printr'un porumbel. Figura Tatălui e drapată și draperia studiată.

Pe cealaltă față a acestei a doua cruci e reprezentată, în centru, Răstignirea, din care au rămas săpate în relief numai aureola, care se vede a fi fost foarte frumoasă—dovadă acel mănunchiu de raze care se mai zărește puțin,—și, cătră capătul de jos al crucii de răstignire, un cap de mort și două femure. În dreapta și în stînga Răstignirii se văd cele două Marii, cari plîng ștergîndu-și lacrimile cu colțul vălului. Foarte înduioșătoare atitudinea sîntelor-femei. În josul Răstignirii e o scenă care reprezintă pe „Isus în grădina Maslinilor“. Mîntuitorul se roagă în genunchi, cu capul plecat semn de resemnare, particular în iconologia noastră la figurile cari se roagă. Însfîrșit jos, la extremitatea brațului vertical al crucii, e reprezentată sf-ta Ecaterina în costum de împărăteasă, altfel decît la prima cruce, cu o diademă mică, o aureolă, cum și o haină cu mineci largi. Sf-ta poartă în dreapta o ramură, iar în stînga, adusă pe genunchi, o sabie, instrumentul cu care a îndurat martirul. De admirabilă exe-

cuție, această figură e neîntrecut de frumoasă față de celelalte figuri, și e chiar poate una dintre puținele figuri frumoase bizantine. Capul aduce cu acela al Madonelor lui Rafael; pieptănătură linsă și în două părți, căzînd cu acel calm particular pe o frunte puțin bombată și curată; obrazul rotund, cu puțină proeminență în dreptul bărbiei, semn de nobleță ca și gitul subțire și ușor ondulat. E o sf. Căterină cum puține se vor fi reprezentat în sculptura bizantină. În total luată, crucea reprezintă pe amîndouă fețele poemul Noului Testament în scene alese, potrivite spațiului care le primește. Îndemnaticul compozitor bizantin ne-a povestit mai întîi Botezul Domnului, la care a asistat în afară de sf. Ioan Botezătorul și Dumnezeu Tatăl, de oarece sfințele cărți o spun că în momentul Botezului s'ar fi deschis cerul și s'a auzit o voce grăind aceste cuvinte: „Acesta e Fiul meu cel iubit, întru care bine am voit”.—Și ce putea să așeze artistul la cele două capete ale crucii, în direcția Botezului? O scenă, cea dintîi, de unde istoricește au decurs celelalte: Buna Vestire. Îngerul Domnului vestește sfintei Fecioare nașterea Mesiei. Pe partea opusă Răstignirea, lîngă care, plîng cele două femei sfinte. Mai jos, ca o scenă care a precedat Răstignirea, artistul a pus pe Crist în grădina Maslinilor, de care se leagă în mod neîndoios figura sîntului Petre cel cu sabia, de pe partea opusă, conrespunzătoare a crucii. Se știe că sf. Petre, aci în grădina Maslinilor, a scos sabia pentru a apăra pe Mîntuitorul, Invățătorul său. Și ca figură decorativă, artistul a ales pe sînta Ecaterina, femeia care cu fața și mai ales cu cuvîntul a apărat ideea creștină în fața lumii păgîne. Un Vlădică, care trebuie să fi fost și acesta vreun voitor de bine, vreun pravoslavnic iubitor al crucii, completează numărul figurilor cu cari artistul ortodox s'a gîndit să illustreze poema evanghelică.

De o factură deosebită ca celelalte, această cruce poartă urma unei mini dibace obișnuită cu greul desemnului, pe care îl stăpînește tot așa de bine și în tehnica sidefului, atît de greu de săpat. E desigur un alt artist, superior acelor cari au lucrat la celelalte cruci.

Mai rămîn de descris alte două cruci, cele ale căror reliefuri, prin proeminența lor neobișnuit de pronunțată, ne-au atras atenția în deosebi. Dintre aceste două cruci foarte deteriorate, una singură are mai multe figuri; cealaltă păstrează numai pe Crist răstignit.

De o execuție mai greoaie, cea dintîi prezintă în centru pe Mîntuitorul răstignit, în complect relief. Nu mai e aci vorba de baso-relief ca în crucile descrise pîn'acum. E desigur acesta unul din rarile cazuri, după cum am mai spus, în iconologia ortodoxă, unde se evită pecit se poate figurile în relief; aceasta e și cauza pentru care odată cu stabilirea cultului icoanelor, iconografia a putut lua avîntul pe care l-a avut și îl are astăzi în biserica ortodoxă. În lipsă de figura sculptată, figura zugrăvită a fost folosită de orișice creștin închinător la icoane. Crucea de-

care vorbim, are ca particularitate că figurile formează corp a parte de restul crucii, pe care sînt prinse cu cuie de alamă. Din această cauză, din punct de vedere tehnic, aceste două cruci nu au valoarea celorlalte, unde figurile sînt săpate în sideful cu care e îmbrăcată crucea.

În jurul Răstignirii sînt, ca și la celelalte două, sfînta Maria și Maria Magdala, iar sus Dumnezeu Tatăl, pe pieptul căruia se vede Sfîntul Duh. La picioarele lui Crist, un cap de mort și două oase, cioplite grosolan. Înfine, pe ultima cruce s'a păstrat numai figura Mintuitorului răstignit. Pe dosul acestei din urmă cruci sînt cîteva gravări, mai mult niște șgîrieturi, cari reprezintă o cruce cu două sulii, înșfite într'o tidvă incunjurată de aureolă în josul căreia e o sabie; în stînga e „năframa sîntă“, care în legătură cu acea cruce gravată, proptită în cele două sulii, instrumentele de tortură, amintește drumul spre Golgotha. În adevăr, cărțile sfînte spun că atunci cînd Crist suia Calvarul, obosit peste măsură, sudoarea îi picura dealungul obrazilor. O femeie din popor cu numele Veronica, care urmărea tristul convoiu, a dat Mintuitorului o năframă cu care să-și șteargă fruntea asudată. Ca prin minune, pe această năframă s'a luat figura Mintuitorului. Alții spun că năframa aceasta e aceeași pe care a dăruit-o Mintuitorul regelui Abgarus sau Argarus, care numai privind această năframă s'a vindecat de o uricioasă boală de piele. Oricum ar fi, imaginea năframei sfînte face parte din iconografia ortodoxă și artistul care a gravat-o pe crucea de care ne ocupăm, nu a greșit cînd a pus-o alături de crucea cea cu două sulii, ceace vine mai repede în sprijinul primei origini a Năframei, anume a aceleia care ne-o arată ca apărînd întăiași dată în drumul spre Golgota. Tot spre înțelegerea acestei idei este și acea sabie culcată la picioarele crucii, care trebuie să fie sabia sfîntului Petre cel care în grădina maslinilor, apărînd pe Domnul său, a tăiat urechea unui soldat din trupa ce însoțea pe Iuda.

Sînt în Muzeul de Antichități două mărețe cruci, dintre care una de sidef, în mozaic, de o execuție admirabilă. Aceste cruci nu au însă nici un relief; figurile sînt numai gravate. Deci, nu în această școală și epocă s'ar putea clasa crucile de cari vorbim. Multă vreme, în Egipt, anume în Alexandria, au existat adevărate fabrici de imagini sfînte în relief, de oarece acolo artiștii aveau la îndămină și materialul brut, fildeşul, sideful, porfirul etc. Multe din obiectele religioase de factură bizantină, cari populează muzeele străine, sînt de această proveniență. Urmînd acestei școale, Rușii își formaseră și ei mici așezămînte industriale, în cari, după modelul de la sf. Munte, se fabricau obiecte religioase, ca: icoane, cruci talismane etc, din cari o bună parte treceau și pe la noi, aduse de vechii boieri pentru jupinesele lor, cari parte le-au păstrat și le-au lăsat urmașilor, parte le-au făcut danie mănăstirilor. Nu e un lucru rar azi, la noi, în unele familii vechi, să întilnești obiecte de aceste în cari odată cu arta tre-

cutului, întrezezi și felul de viață petrecut de jupinsele vechilor boeri. Am convingerea că aceste patru cruci au fost aduse din Rusia, cu care ortodoxismul nostru cit și slavismul de odinioară ne va fi pus în legături comerciale în ceea ce privește imaginile sfinte. Și astăzi noi aducem icoane din Rusia. În ceea ce privește datarea lor, nu prea veche, ea trebuie restrinsă în limitele ultimelor două secole trecute, cam pe la începutul secolului XVIII-lea; cind încă soseau pe la noi produsele industriei orientului asiatic, aduse de neguțatori din Veneția sau Constantinopol, cit și acelea ale industriei rusești, care în cea ce privește obiectele cultului avea un însemnat deuseu în țările Românești. În tot cazul, oricare ar fi proveniența acestor cruci, ea nu poate porni din altă țară decit una de rital ortodox greco-oriental. Și printre acestea, cea mai sigură e Rusia, singura care, în afară de orientul creștin, era în stare să fabrice astfel de obiecte, în legătură cu arta religioasă *)—O deosebire de factură mă face să o arăt pe una dintre cruci, pe cea mai completă, ca făcind parte din școala helenistică, pe cind toate celelalte trei, din cauza lipsei de proporții, amintesc stîngăcia școalei bizantine. Se poate ca în aceeași fabrică, obiectele să fi eșit din mini deosebite; nici că se explică altfel, factura aproape clasică din cea de a doua cruce și factura rigidă, naivă oarecîm, din celelalte.

A. Baltazar.

*) Sînt în posesiunea acestui mic tezaur iconologic mulțumită unei bunici evlavioase, care, din nefericire, nu a trăit mai mult, pentru ca cu o deslușire, să mă fi ferit de a face conjecturi pe care îmi place totuși să le cred că sînt aproape de adevăr.